

2. Гриценко, П. Ю. Дослідження лексики українських говорів / П. Ю. Гриценко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 22–30.
3. Атлас української мови : у 3 т. – К. : Наукова думка, 1984–2001.
4. Сабадош, І. В. Атлас ботанічної лексики української мови / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1999. – 104 с.
5. Софрий, П. Главније биље у народном веровању и предању код нас Срба / П. Софрий. – Београд, 1990.
6. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / За заг. ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1: А–Г. – 632 с.

I. V. Gorogyanyuk

**«THE BOTANICAL VOCABULARY OF CENTRAL PODILLJA DIALECTS:
MATERIALS FOR THE LEXICAL ATLAS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE»:
COMPILING EXPERIENCE AND PRACTICE OF USING**

The article presents a book ‘The Botanical Vocabulary of Central Podillja dialects: Materials for *The Lexical Atlas of the Ukrainian Language*’, which contains a set of nomens representing the growing wild and cultivated plants, mushrooms and notions correlated with them, used in Central Podillja dialects of south-west dialect of the Ukrainian Language. The material was collected by the author in 2006 – 2008 due to a special program in expeditionary way in 94 settlements of the Vinnytsia region. The corpus of botanical vocabulary of Central Podillja dialects contains 5500 nominative units (without counting phonetic and accentual variants), which will represent a thematic group of botanical vocabulary as a compound structural integrity. The book contains 40 linguistic maps. In order to determine the motivation of some floranomens, the fragments of the narration of the dialects speakers were presented.

Keywords: thesaurus, dialect, variation, dictionary article, botanical vocabulary, Central Podillja dialects.

УДК 811.161.373

Т. В. Громко, О. К. Данилюк

**ЛЕКСИКОГРАФІЯ НАРОДНОЇ
ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНИ**

Анализ лексикографических изданий славянской географической терминологии подан с констатацией недостаточного исследования с этой точки зрения украинского диалектного ареала. Проанализированы авторские словари. Констатируются региональные лексикографические начала к заполнению лакун народной географической терминологии на всеукраинском континууме, которые будут способствовать созданию Словаря народной географической терминологии Украины.

Ключевые слова: лексика, терминология, народный географический термин, апеллятив, диалект, ареал, словарь, ономастика.

Проблема вивчення народних географічних термінів не є новою в мовознавчих колах. У сучасній славістиці їх кваліфікують по-різному: *географічні терміни, географічні назви, ландшафтні назви, географічні апеллятиви, географічна номенклатура, географічна лексика*. Такий різнобій у визначеннях можливий тому, що, на думку фундатора студій «Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды» М. Толстого, географічна термінологія «є одним із основних резервуарів для топоніміки, насамперед для мікротопоніміки,

а часто на конкретній території в конкретних діалектах посідає проміжне місце між ономастичною в широкому розумінні цього слова і номінативною (загальною) сферами мови» [1, с. 17].

Народна географічна термінологія (далі і для *народний географічний термін* – НГТ) є значним пластом територіально обмеженої лексики, що означає різні об'єкти ландшафту. Вона є частиною лексичної системи, однієї з термінологічних систем мови або діалекту, тому їй повною мірою властиві будь-якого роду ономасіологічні і семасіологічні процеси, що протікають у сфері конкретної, денотативної лексики. В межах окремо взятого народного говору географічні терміни, як правило, однозначні, позбавлені переносно-образних значень і емоційно-експресивної функції, водночас НГТ має свою специфіку, зумовлену тісним зв'язком, по-перше, з топонімічними утвореннями і, по-друге, з реаліями географічного середовища, що динамічно змінюються. Дослідження лексем на позначення географічних об'єктів має важливе значення не лише для мовознавчих студій, а й для природничих, історичних, етнологічних тощо.

Географічна термінологія зібрана на рівні національних словників і монографічно досліджена в польській (П. Ніцше, Я. Шашевський), чеській і словацькій (Р. М. Малько), болгарській (Е. А. Григорян), сербській і хорватській (Я. Шутц), білоруській (І. Я. Яшкін), російській (В. М. Мокієнко, Е. М. Мурзаєв [2]) мовах. Узагальнюючою працею такого типу в слов'янському мовознавстві стала монографія М. І. Толстого «Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды» [1].

Проблема всебічного аналізу слов'янської географічної термінології в межах конкретних діалектних територій дедалі виразніше стає однією з найактуальніших, оскільки окреслена група лексики потребує ще ґрунтовного опису й вивчення через недостатнє обстеження з цього погляду українського діалектного ареалу. Так, в українському мовознавстві питаннями географічної термінології займалися М. Ф. Сумцов, І. Верхратський, П. А. Тутковський, Й. О. Дзендзелівський [3–5], П. П. Чучка [6] та ін. Цінні матеріали для дослідження географічної лексики подано в роботах українських ономастів І. М. Желєзняк, О. П. Карпенко, Ю. О. Карпенка, А. П. Корепанової, В. П. Шульгача [7] та ін.

Апелятивну лексику на позначення географічних об'єктів представлено в регіональних словниках: С. Грабця «Географічні назви Гуцульщини» (1950), Я. Рудницького «Географічні назви Бойківщини» (1962), Є. О. Черепанової «Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья» (1984) [8], О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» (1997, 2013) [9], Т. В. Громко, В. В. Лучика, Т. І. Поляруш «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (1999) [10] та окремі монографічні розвідки [11]; лексикографічні матеріали окремих дослідників зафіксовані лише як додатки до дисертаційних робіт І. М. Потапчук «Народна географічна термінологія в західноподільських говірках» (2012) та С. В. Шийки «Народна географічна термінологія Ровенщини» (2013) або фактичний матеріал до статей Є. О. Черепанової [12], Т. А. Марусенко (всі області України, 1968) [13], Н. Сокіл (НГТ Гуцульщини й Бойківщини), О. Слободян (НГТ Луганщини).

Наведені ареальні та хронологічні дані про фіксацію НГТ невинуваті. Вони показують лакунарність досліджень, відсутність системного збирання матеріалу та його первинної класифікації. Так, повнотою діалектних варіантів аналізованих слів, семантичними відтінками значень НГТ відзначається словник Є. О. Черепанової [8]. Високо оцінюється мовознавцями розвідка Т. А. Марусенко [13], де обстежені понад 70 населених пунктів України, однак розподіл населених пунктів нерівномірний (від 1 до 15), до того ж дані збиралися лише за допомогою анкет, почасти потребує уточнення.

Актуальними на сьогодні є 2 сучасних словники НГТ, укладені авторами цього дослідження О. К. Данилюк «Словник народних географічних термінів Волині» [9] і Т. В. Громко «Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (у співавторстві з В. В. Лучиком, Т. І. Поляруш) [10]. Маючи серйозні рецензії, вони є матеріалом для порівняння з НГТ

інших регіонів України. Проаналізуємо принципи їх укладання, які могли б прислужитися дослідникам аналізованої групи лексики.

«Словник народних географічних термінів Волині» О. К. Данилюк виданий вперше в 1997 році, вдруге – в 2013 році. Друге видання доповнене і перероблене. Словник репрезентує народну географічну термінологію, уживану на території Волинської області. Матеріал зафіксовано здебільшого способом опитування місцевих жителів. Також використано записи студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки й матеріали спеціальних словників Г. Л. Аркушина, Й. О. Дзендзелівського, М. М. Корзонюка, Т. О. Марусенко, В. П. Шульгача та ін.

Словник побудовано за алфавітним принципом у такому порядку:

1) реєстрове слово (здебільшого іменник) або словосполучення у формі називного відмінка з позначенням наголосу;

2) пояснення значення слова (якщо слово має декілька значень, то кожне з них подано під окремим порядковим номером);

3) вказівка на локалізацію географічного терміна (назву села наведено повністю, а району – скорочено). Показчик населених пунктів розміщений за районами в алфавітному порядку.

Приклад словникової статті:

ВИЖАР ч. 1. ‘випалене місце в лісі’ (Гектари, Шлапань Лбш.; Заболоття Ст.); 2. ‘випалене місце на болоті’ (Воєгоща К.-К.); 3. ‘маленьке болото’ (Раків Ліс К.-К.); 4. ‘низина, поросла травою’ (Голоби Кв.).

Акцентні варіанти, у яких наявні семантичні відмінності, подано в одній словниковій статті з відповідним значенням для кожного варіанта, напр.:

БРИГ ч. 1. ‘берег біля річки’ (Дорогиничі Лкч.); 2. ‘луг, де випасають корів’ (Бубнів В.-В.); БАРИГ 3. ‘заболочена низина’ (Грушів Ів.).

Якщо ж таких відмінностей не виявлено, то значення географічного терміна подано для обох варіантів, напр.: БЕРИЗИНА ж. ‘березовий ліс’ (Березовичі, Зоря, П’ятидні, Суходоли, Устилуг В.-В.; Гектари, Пірванче Грх.; Гряди Ів.; Піщане, Раків Ліс К.-К.; Човниця Крц.; Старий Чорторійськ Мн.; Мильськ Рж.; Шельвів Лкч.; Хорохорин Лцк.; Бучин Лбш.; Олеськ, Радехів, Штунь Лбм.; Буцинь, Любохини, Мизове, Шкроби Ст.; Дольськ, Крать, Овлочин, Турійськ Тр.; Кропивники, Шацьк Шцк.). БЕРЕЗИНА (Лобачівка, Рачин, Мерва Грх.; Підріжжя Кв.; Воєгоща, Раків Ліс К.-К.; Бихів, Велика Глуша, Шлапань Лбш.) [10, с. 4].

«Словник народних географічних термінів Кіровоградщини» (автори Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш) містить понад 1700 лексичних одиниць.

Особливості укладання цього словника наступні:

1. Заголовні слова, якими за формою є переважно іменники (напр., АРШИН, БІЧ, ВІКНИНА), зрідка прикметники (напр., ЛИСА, НАБЕРЕЖА) чи термінологічні словосполучення (напр., СЛІДИ ВОДЯНИКА, КУСОК СКАЛИ), подаються в алфавітному порядку. Географічну термінологію словника становлять: 1) споконвічно географічна номенклатура, до якої належать слова лише з географічним значенням чи значеннями (напр., БАЙРАК, БАЛКА, ІЗВОР); 2) слова, які розвинули в українській мові неспеціальні переносні значення на базі географічного (напр., БЕРЕГ, БОЛОТО, ДЖЕРЕЛО); 3) слова з інших (негеографічної) сфер використання, які розвинули переносні географічні значення (напр., БАРАНЦІ, ЛОБ, ШТАНИ). Незалежно від семантичної структури слів і словосполучень у мові, вони подаються в Словнику тільки з географічними значеннями.

2. Словник містить народну географічну лексику сучасного розмовного мовлення Кіровоградщини. Терміном *народна* об’єднуються: загальноновживані (напр., БАСЕЙН, МОЧАР), діалектні (напр., БАР’ЯК, ОГРУД) і вузькоговіркові (напр., БУРГЕЛЯ, ГАЙДАРКА) слова. В нелітературних формах фіксуються ознаки південнозахідного (переважно подільських

говірок), південносхідного (головно північностепових і середньонаддніпрянських говірок) й, частково, північного (поліського) діалектів.

3. Словниковий склад представлений переважно питомою (напр., БЕЗОДНЯ, КУПИНА) і менш поширеною запозиченою (напр., АРТЕЗІАН, ЛАК) лексикою. Походження географічних термінів не впливає на їхнє функціонування, а відтак і на форму подачі у Словнику.

4. Фонетичні, словотвірні й морфологічні варіанти, які, як правило, мають семантичні відмінності, подаються в різних словникових статтях. Акцентні варіанти об'єднані в одній словоформі постановкою наголосу на різних складах. Наголос не позначається тільки в тих складах, у яких його не вдалося зафіксувати.

5. Написання слів відповідає їхньому вживанню в говірках місцевого мовлення або в індивідуальному мовленні респондентів (напр., ФАНТАЛ, ХВАНТАЛ).

6. Значення географічних термінів подаються після вказівки на належність слів до відповідного роду чи множини. Різні значення полісемічних апелятивів наводяться окремо з нумерацією і паспортизацією кожного. Паспортизація географічних термінів та значень розміщена в словникових статтях. Після кожної адреси вказуються джерело і рік фіксації слова. Якщо географічний термін у тому чи іншому значенні функціонує в більшості населених пунктів Кіровоградщини, то в такому разі замість їх переліку подається ремарка «весь ареал». Напр., БЕЗНА – ж. 1. Круча, крутий схил гори; сс. Гнатівка, Любомирка, Піщаний Брід Добровеличківськ. р-ну (МЕ, 1994); сс. Новоукраїнськ. р-ну (Анк., МЕ, 1995–1996); 2. Прірва, глибока прірва; весь ареал (Анк., МЕ, 1994–1996); 3. Яма в річці; с. Піщаний Брід Добровеличківськ. р-ну (МЕ, 1994).

7. Граматична форма непрямого (родового) відмінка й фонетичні чергування в такій основі не подаються з тієї причини, що в багатьох письмових джерелах такі свідчення відсутні, а самочинно встановлювати їх без достовірного знання особливостей місцевого вживання неприпустимо. Для поодиноких термінів, що являють собою невідмінювані субстантивовані форми без граматичних ознак імені, використовується ремарка «незмін.».

8. Словник містить фотографії географічних об'єктів. Фотографічні ілюстрації поміщаються в тих словникових статтях, у яких семантика слова потребує уточнення через нечіткість її формулювання респондентами.

9. Картосхеми подаються як елемент лінгвістичної географії для чіткішого уявлення про ареал функціонування назв рельєфів, деякі їхні структурно-семантичні особливості й основні говіркові ізоглоси, встановлені за фонетичними ознаками географічних термінів. Як і фотографії картосхеми ареалу поширення окремих лексем підготувала Т. В. Громко [10, с. 4–6].

Проведене зіставлення аналізованих словників показує, що вони не є нормативно-стилістичними, тому не можуть слугувати довідником з орфографії, акцентології і вживання географічних термінів в українській літературній мові. Цінність цих видань полягає в тому, що значна частина НГТ в них увійшла в науковий обіг і навчально-методичну практику вперше. Матеріали аналізованих словників в досить повному обсязі відбивають основні фонетичні, лексико-семантичні, словотвірні й морфологічні особливості місцевого мовлення, в якому представлені факти та явища взаємодіючих говірок, а також вкраплення з інших мов, мовлення переселенців різних часів. Крім багатой лінгвальної, в семантиці НГТ обох регіонів (хоч і віддалених територіально) відбита цінна природничо-географічна та історична інформація, у зв'язку з чим словники є важливим джерелом для порівняльно-історичного вивчення апелятивної й ономастичної лексики української мови. Такого типу словники є корисними не тільки мовознавцям, але й географам, краєзнавцям, студентам і викладачам вищих та середніх навчальних закладів.

Названі вище словники можна кваліфікувати як початки до заповнення лакун НГТ на всеукраїнському континуумі. Важливою частиною такого видання могли б прислужитися ономастичні розвідки з посиланням на мікрогідроніми, які мовознавцями інколи трактуються як тотожні до апелятивів.

На жаль, повного загальнонаціонального словника географічної термінології України досі не укладено. Сучасний збір такого типу матеріалу дає можливість зафіксувати специфічні діалектні лексеми шляхом глибшого впровадження в мовну дійсність і максимально повного її опису, вимагає зміни лексикографічних стратегій. Так, актуальними стають власне регіональні дослідження, мета яких – складання діалектних термінологічних словників. І це важливо не тільки для словників НГТ. Не слід особливо переконувати в актуальності збирання й класифікації термінів інших дотичних галузей народного господарства, наприклад, геології. Вузьколокальні діалектні лексеми термінологічного характеру особливо цікаві як в лінгвістичному, так і в історико-культурному відношенні. Діалектні й говіркові особливості зумовлюють значну варіативність географічних термінів також за фонетичним та словотвірним оформленням, що спричиняється до їх синонімічного використання, вираження місцевого мовлення. Становлення, розвиток і функціонування місцевої народної географічної термінології визначається рядом позамовних і власне мовних факторів, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Сфера функціонування, семантичні зрушення й особливості значення впливають на ареальне закріплення географічного терміна.

Так історично склалося, що українська лексикографія виявилася біднішою від лексикографії тих мов, які тривалий час мали державний статус, а відтак і державну підтримку (наприклад, російська й польська мови). Маємо оптимізм вважати, що за нових суспільно-економічних умов поліпшенню ситуації щодо ряду загальнонаціональних видань значною мірою сприятиме створення Словника народних географічних термінів України.

Список літератури

1. Толстой, Н. И. Славянская географическая терминология: Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М., 1969. – 260 с.
2. Мурзаев, Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 656 с.
3. Дзендзелівський, Й. О. Українські назви для 'острова на річці' (Із спостережень над українськими народними назвами гідрорельєфу) / Й. О. Дзендзелівський // *Studia Slavica*. – 1966. – Т. XII, 1–4. – С. 103–113.
4. Дзендзелівський, Й. О. Українські назви для виру / Й. О. Дзендзелівський // *Onomastica*. – 1978. – *Rocz.* XXIII. – С. 133–162.
5. Дзендзелівський, Й. О. Українські народні назви гідрорельєфу. Відгалуження річки, рукава річки, затоки / Й. О. Дзендзелівський // *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*. – Ужгород, 1982. – С. 3–53.
6. Чучка, П. П. История становления украинской географической номенклатуры / П. П. Чучка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1980. – 17 с.
7. Шульгач, В. П. Словник географічних термінів Західного Полісся / В. П. Шульгач // *Ономастика України та етногенез східних слов'ян* / відп. ред. І. М. Желєзняк. – К., 1998. – С. 215–226.
8. Черепанова, Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : Словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
9. Данилюк, О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Вид. друге, доповн. і виправлене. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.
10. Громко, Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – Київ; Кіровоград, 1999. – 224 с.
11. Громко, Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко. – Кіровоград, 2000. – 175 с.
12. Черепанова, Е. А. Географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья (Опыт семантической классификации) // *Полесский этнолингвистический сборник : Материалы и исследования* / Е. А. Черепанова. – М. : Наука, 1983. – С. 173–189.
13. Марусенко, Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // *Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)*. – М. : Наука, 1968. – С. 206–255.

Т. В. Hromko, О. К. Danyiuk

LEXICOGRAPHY OF FOLK
GEOGRAPHICAL TERMINOLOGY OF UKRAINE

The article analyses lexicographic editions of Slavic geographical terminology and states that, from this point of view, the Ukrainian dialectal natural habitat is researched insufficiently. The dictionaries of the authors are analyzed. The regional lexicographic approaches to filling lacunae of folk geographical terminology on the whole Ukrainian continuum are established, which will help in creation of the Dictionary of folk geographical terms of Ukraine.

Keywords: vocabulary, terminology, folk geographical term, appellative, dialect, natural habitat, dictionary, onomastics.

УДК 81'374.73+811.161.1'28

С. С. Земичева

**ПРОЕКТ ЭЛЕКТРОННОГО ИДЕОГРАФИЧЕСКОГО СЛОВАРЯ
ДИАЛЕКТНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ¹**

В статье предложен проект электронного словаря идеографического типа, создаваемого на материале речи носителя русского сибирского говора. Обосновывается новизна данного лексикографического продукта на фоне существующих идеографических словарей русского литературного языка и диалектной речи. Описываются принципы создания словаря, его общая структура и структура словарной статьи.

Ключевые слова: диалектная языковая личность, сибирские говоры, идеографический словарь, электронная лексикография.

Существующие идеографические словари русского языка, созданные на диалектном и литературном материале, различны по своим целям, принципам организации материала, структуре словарной статьи.

Так, исходным параметром классификации лексики может служить принадлежность к определённой части речи. Таковы «Русский семантический словарь» под редакцией Н. Ю. Шведовой [1], словари Уральской семантической школы под редакцией Л. Г. Бабенко [2–4]. Принципиально иным исходным параметром является семантическая близость. На основе выделения предельно абстрактных смысловых групп с их последующей детализацией созданы «Идеографический словарь русского языка» О. С. Баранова [5], «Функционально-когнитивный словарь русского языка» под редакцией Т. А. Кильдибековой [6], «Диалектный идеографический словарь Нарымского говора» Г. А. Ракова [7].

По охвату материала идеографические словари могут быть не дифференциальными, «большими». Примерами таких словарей являются уже упомянутые «Идеографический словарь русского языка» О. С. Баранова [5], «Русский семантический словарь» [1]. Словари такого типа называют также тезаурусами. Их отличительная особенность – отсутствие или сведение к минимуму зоны толкования и контекстов.

Особое место в русской лексикографии занимает проект «Универсального семантического словаря», который разрабатывается под руководством Л. Г. Бабенко на основе опубликованных словарей Уральской семантической школы. В «Перспекте» словаря представлены

¹ Исследование выполнено за счет гранта Российского научного фонда (проект №16-18-02043).